

ШЫН

№ 151
(17795)2009 чылдың
декабрь 22,
вторникСадар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Декабрь 22 — Энергетиктин хүнү

Байыр чедиришкени

Эргим өнүктүр!
Кызылдың чылыг, электри төвүнүн ажилдакчылары болгаш хоочуннары!

Профессионалдыг байырлалыңар — Энергетиктин хүнү-биле силерге сеткилимниң ханызындан байыр чедирип тур мен! Кыштын кончуг соок болгаш узун дүнелерлиг үезинде бо байырлалды чаңчыл езугаар демдегеп турар болзусса-даа, ол үелер силер биле биске хөөредиг чокка чылыгның болгаш чырыктын байырлалы болур.

Чартык чүс чыл ажыг үениң дургузунда Кызылдың ЧЭТ-тин коллективи республиканың найысалын болгаш Кызыл кожуунун төвүн чылыг болгаш чырык-биле хандырып турар.

Силерниң бүдүрүлгөңер тургустунуп келген үезинден эгелеп, хоорайның болгаш оон кыдында кожуннарның социал-экономика амыдыралының быразы болуп кел-

ген. Бөгүн силер чок болзунарза, силерниң бистин кижилеринге ол хире ажыктыг күш-ажылыңар эвес болза, Кызыл кандыг болурун даап бодаары безин берге.

Ажылдап үндүргөн киловатт, калорий бүрүзү дээр-ле квартираларда болгаш бажыңнарда чылыг, чырык, школаларда болгаш эмнелгелерде таарымчалыг байдал, үлөтүр бүдүрүлгелеринде, организацияларда болгаш албан черлеринде турум ажыл, хоорай-жыларга долу дыштанылга-дыр. Ол бүгү — силерниң белен эвес, чамдыкта агаар-бойдус, экономика, бүдүрүлгө аайы-биле амыр эвес байдалдарга тура-соруктуг ажылыңарның ачызында.

Силерниң бүдүрүлгөңер республиканың девискээринде чылыг болгаш чырык энергиязының бүдүрүлгөзүнүн хөй кезии онаажыр. Бо чылдың тос айларының дургузунда Кызылдың ЧЭТ 333,2 млн.

рубльге продукцияны бүдүргөн. 493 муң Гкалл чылыг болгаш шакта 27 млн.кватт чырык энергиязы ажилдаттыңан. Бо чылга планниг даалгаларыңар чедишкенин күүсеттинген деп бүзүрөп болур, шупту үндөзүннөр бар.

Бүдүрүлгөңер төөгүзүндө коллективтиң амыдыралын хеп-хенертен өскөртүп турган болушкуннар эвээш эвес. Ынчалза-даа кандыг-даа байдалда энергетиктер мурнунда салган сорулгаларын ак сеткилди-биле күүседип турганнар. Бөгүн коллектив иштиги курлавырларын дилээринче, бизнес-процесстерни эптиг болдурарынче хөй кичээңгейни углап, электри энергиязының үүрмөктөп болгаш мөөнөп садар рыногунче үнгөн. Бүдүрүлгөңер дөрткү ээлчээни тудуун доозары салдыг сорулгада арткан. РФ-тин Президентизи Дмитрий Анатольевич Медведевтиң Федералдыг Хуралга

Айтыркалында сайзыралдың мурнады боттандырар угланышкынарны сорулгазында салдыг айтырыгларының шугуму-биле ол айтырыг боттаны бээр дээрзинге бүзүрээр мен.

Бодумнун таламдан республиканың Чазаа энергетиканың сайзыралын бодунун политиказының мурнады боттандырар угланышкынарны кылдыр тодараткан болгаш силерниң ажылыңарның бүдүрүкчүлүүн бедидеринче угланган коллективтиң шупту эгелээшкенин деткир болгаш бүгү талаалыг дузаны көргүзөр.

Күш-ажылыңарга чедишкениңер, озал-ондак чок ажылды болгаш салган сорулганы чедип алырыңа төңчү чок энергияны күзедим!

Аас-кежикти, кадыкшылды болгаш чагай чорукту силерниң кижилеринге чылыгны болгаш чырыкты күзедим!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың
культура болгаш туризм
сайыдының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга дууштур Вячеслав Октябрьович Донгакты ээлеп турган албандуужаалындан хостааш, Тыва Республиканың культура болгаш туризм сайыдынга томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың
Чазааның Даргазы
Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай,
2009 чылдың декабрь 8
№270

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кичээңгейинге

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ээлчеглиг чээрби алдыгы хуралы 2009 чылдың декабрь 24-те Тыва Республиканың Чазак Бажыңының хуралдаар залында 14.00 шакта болур. Бүрүткел 13.00 шакта эгелээр.

Хүннүн айтырыглары:

1. «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 10 болгаш 11 чүүлдеринге өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу.

2. Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязының кежигүннерин — хөй-ниитиниң төлээлерин томуйлаар дугайында.

3. Тыва Республиканың Кызыл кожуунунун суд участогунун эптештирилге судьязын болгаш Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунунун эптештирилге судьязын томуйлаар дугайында.

4. «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 9 чүүлүнге өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу.

5.Өске-даа айтырыглар.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН ЧЕМПИОНАТ

Декабрь 19-20 хүннеринде Кызылда «Сүбедей» спорткомплекске хостуг хүрештин улуг байырлалы болуп эрткен. Ону бо хүрештин Тывага нептереп эгелээнинден бээр 50 чыл оюнга тураскааткан болган.

Ынчангаш хостуг хүрешке республиканың бо чылгы чемпионадын бо улуг юбилейге тураскаадып эрттирген. Амгы чемпионаттын мурнунда чылдардан бир онзаланып турар чүүлү — юбилейлиг чылда хоочуннар аразында база тускай чемпионатты баштайгы хүнде ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилели (директору М.Ч.Ооржак) организаастааны болур. Ынчангаш аныяк-чалыы үезин сактып, хевис кырында катап күжүн шенээр күзөлдиг болган хоочун спортчуларның саны хөй болган.

Бо маргылдааларның дугайында кыскаладыр бижиир мурнунда хостуг хүрештин республикага хөгжүлдөзүндөн каш одуругдан кириер.

Республиканың эң баштайгы чемпионады 1959 чылдың январь 25-те болуп эрткен. Аңаа 22 шыырак дээн мөге күжүн шенешкен. Боттарының деңзилеринге Кызылдың №2 ортумак школазының өөреникчилери Сергей Седен-оол,

Каадыр Билдей бирги черлерни алган. Өске килдерге Кызылда парашколадан Тыртый-оол, АТК-дан Таскараков, Кузнецов олар чемпион болган.

1959 чылда Тыва АО-нун спортчу ниитилелдериниң каттышкан чөвүлелиниң даргазы Ойдуң Донгак тренер А.М.Петровту чалааш, республикага хостуг хүрешти сайзырадырын саналдаан. Хостуг хүрештин республикага сайзыралына улуг үлүг-хуузу ол үениң мөгелери, а сөөлүндө эки тренерлер апарган Изаил Хасанов, Ойдуң Бартан, Калгажык Шактаржык,

Владимир Назын-оол, Болдунай Шимит, Күрүй-оол Чамаев, Николай Мумба, Николай Таскараков, Федор дээш, өскөлөр-даа болган.

Башкир АССР-ниң Октябрьский хоорайга аныяк мөгелер аразында хостуг хүрешке Россияның бирги чери дээш маргылдаа 1968 чылдың сентябрь 12-15 хүннеринде болуп эрткен. Аңаа Өргөлээр Ондар ийиги черни ээлээш, «СССР-ниң спорт мастери» бедик аттын шынзылгазын тыва мөгелерден эң баштай холунга алган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Чемпионнар — херээженнер.

Эң кол төлевилел — көдээ ажил-агый

Макар Чылбак-оолович Сат — Тыва Республика-ның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыдының чөвүлекчизи. Ук яамыга ол анаа специалист бооп ажилдап эгелээш, сайыттың оралакчызынга чедир хөй чылдарның дургузунда ажилдаан. Ынчангаш арга-дуржулгазы элээн шыырак апарган хоочун специалисти сайыттың чөвүлекчизи кылдыр томуйлап кааны таварылга эвес. Тываның төөгүзүнде шилчилгелиг эң берге үелерде ол бодунуң эртем-билиин, арга-дуржулгазын харам чокка берип, республиканың аграр адырынче улуг үлө-херээн ам-даа кирип чоруур кижилерниң бирээзи.

ону чүгээр сан деп билип турар бис.

Көдээ ажил-агый продукциязын бүдүреринге республиканың-даа, Россияның-даа чазаа кончук улуг кичээнгейни угландырып,

электри. шугумнарын септээринге, суггат ажилынга дээш, оон-даа өске ажилдарга федералдыг бюджеттен 38 миллион, республика бюджетинден 54 миллион рубльди, ниитизи-биле 92 миллион рубль чарыгдатынган.

— Макар Чылбак-оолович, бо чылын мал ажил-агыйны уксаажыдылганынче база көдээ ажил-агый продукциязының болбаазырадылганынче угланган көскү ажил-херекти Чазактың болгаш яамының талазындан улуг чедиишкисинер-дир деп санаар-дыр мен...

— Ийе, бо чылдың дургузунда уксаажыдылга талазы-биле элээн хөй үр-түннелдиг ажил кылдынган. Чижээ, Красноярск крайның Эвенкиядан 100 баш ивилерни бээр эккеп, Тожунун «Өдүгөн» МКБ-ге хүлээди берген бис. Оларны бир ивижиниң кодаанынга кожуп каан бис, амдызында олар чер-де-вискээрге чаңчыгып турарлар. Чип өөрөнмээн ойт-сиген, чингис аймаан өскөлөп турары ол ирги бе, бистиң ивилеривиске бодаарга, олар шала пөрүксүмээр, чаңгыс черде бөкперлежи алган турарын ивижилер дыйнадып тур, олар белкирже үндүргөш, боттары чөмөнзүн дээш тарады сывыртпа-даа турарын чугаалап турдулар. Кожавыс Красноярск край, Хакасиядан эккелген 100-100 баш саар инектер Каа-Хемде болгаш Би-Хемде турумчуп, өзүп, доругуп турар, чазын оон продукциязын ап эгелээр деп ук кожууннарның ажил-агыйлары дыйнадып турар. Моолдан садып кирип 2500 баш хөй кызыгаар чанында карантин эртип турар, оларның ханынын байдалын сонгаар хоорайга анализтээш, харызын алгаш, элээн хөй баш хойну эң кадык болгаш семис-шыыраан барымдаалап тургаш, хынамчалыг шилир деп шийтирилээн бис.

Чиг этти болбаазырадыр тала-

зы-биле ажилдар база чоруттунуп турар. Чижээ, ыраккы Мөңгүн-Тайга, Эрзин кожууннар алгы-кеш, дүк, эт болбаазырадыр цехтерни тургузар. Чүге ук кожууннарны шилип алганы деп айтырыг чон аразынга тургустунуп келир боор. Бо шийтирнү үндүрерде бистер үш барымдааны чылдаган кылдыр алган бис. Бирээде, бо кожууннарда мал бажы санының талазы-биле эң хөй болуп турар. Ук цехтерни доктаамал ажилдадып болур чиг эт курлавырлары оларда бар-дыр. Ийде, шак ындыг цехтерниң дериг-херекселдерин күрүне анаа-ла халаска бербейн турар. Конкурстун негелдизи-биле ону ажылгаар күзөлдиг кожуун акшаландырышкынын 30 хуузуң төлөп шыдаптар болур уjurлуг. Мөңгүн-Тайга, Эрзин кожууннар ону төлөп шыдаптар аргазы бар болган-дыр. Үште, ук дериглерни тургузарда, оран-сава база херек. Аар өртөктиг дериглерниң чогу-мчалыг ажилдар байдалын кожуун боду хандыраар болгаш оон бүдүрүкчүлүгнү долузу-биле харыылаар уjurлуг.

— Ындыг-дыр, Макар Чылбак-оолович, түнел сөс кылдыр чүнү чугаалаксаар силер?

— Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Медведевтиң Кыйгырында чурттуң иштинде көдээ ажил-агый эң кол мурнады хөгжүдөр төлевилел болур, ону бүгү-ле аргалар-биле деткир уjurлуг бис дээн болгай. Ынчангаш бистиң яамывысты бо хүннерде чаңгыс дүвүредип турар чүүл — республиканың келир чылгы бюджетиниң ам-даа хүлээп алдын-мааны. Республиканың экономиказы чүгө көдээ ажил-агый-биле сырый болганда, дараазында чылдарда көдээ ажил-агыйының бо чылдың ышкыш эки көргүзүлгери баксырап болур. Ынчангаш мен бодум хуумда хүндүлүг депутаттарывысты биске дузалагы, бюджетти өй-шаанда бадылаарынче кыйгырып тур мен.

Карим МОНГУШ чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

болгаш ногаа талазы-биле база эки түннелдиг болдус. Чижээ, картофельди 43000 тоннаны, 11000 тонна ногаа аймаан ажаап алдывс.

Ниитизи-биле чер ажилында малга чем курлавырын баш удур белеткээн болгаш барык 141000 тонна сиген, мал чеми шыгжаттынган. Силос, сенажты, чулукту меде сигенни оон мурнунда эвээшти белеткеп ап турган болзувусса, ону бо чылын 3000 тоннаны кылгаш, шыгжаан. Ынчангаш ниитизи-биле көдээ ишчилер бо чылын чер ажилының талазы-биле элээн эки

● Чөвүлекчи-биле интервью ●

түннелдиг ажилдаан деп болур.

Азырап турарывыс каш чүзүн малывыстың баш саны база көвүдээн. Эрткен чылын хаван, хой, өшкүнү, чылгы, иви, теде, дагаа-куштуң баш саны элээн өскөн, а бо-да малдың саны бо чыл төнчүзүңдө арай эвээжеп турар барымдаалар бар, ынчалза-даа бо ажилды улам тодаргайлап, чизе-учет ажилын эде-хере тыртып, данзыже кирибейн баар таварылгаларны болдурбайн, бода малдың баш санын кудулатпас сорулганы салган бис.

Мал ажилынга, оон баш саны өзүп турарынга хамаарыштыр чугаалап тура, оон продуктулуг чоруун сайгарып көрөзүңер. Эрткен чылгы көргүзүг-биле деңнээр болзувусса, эт бүдүрүлгези 105 хуу улгаткан, азы 5,4 хуу хөй бооп турар, дүк бүдүрерин 3 хуу көвүдеткен бис. Ниити көдээ ажил-агый продукциязын эрткен чылга бодаарга, ону 1,8 хуу улгаттырган бис, бо сан-чурагай багай эвес көргүзүгүр, чүге дизе бүгү Россияның деңнели-биле шүүштүрүп көөргө,

чурттуң болгаш регионнарның көдээ ажил-агыйын мурнады хөгжүдөр эң кол адыр кылдыр көрүп турар.

Федералдыг бюджеттен бо чылын 281 миллион рубльди көдээ ажил-агыйның бүгү адырларынче чарыгы-биле алган бис. Ынчангаш чер, мал ажилын болгаш көдээни сайзырадыр республика чергелиг болгаш тускай сорулгалыг федералдыг программаларны күүседир-биле эвээш эвес түннүг акша-хөрөңгини чогулгалыг ажылгаарын өөренип көрүп турар бис. Республика бюджетинден 213 миллион ажыг рубльди алган, ам-даа чыл төнчүзүңдө чедир 76 миллион рубльди ол-бо бюджеттерден алгаш, хынамчалыг ажылгаар план бар. Ниитизи-биле бо 11 айның дургузунда 495 миллион рубль шигээттинген. 2008-2010 чылдарда көдээниң социал байдалын хөгжүдеринче угланган программаларны боттандыраары-биле, ол дээрже көдээ ишчилерге бажың-балгат тудуп алырынга, суурларның

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН ЧЕМПИОНАТ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

1969 чылда Михаил Оюн, Валерий Оюн болгаш Болат Чөкпек олар «ССРЭ-ниң спорт мастери» атка төлөтпиг болганнар.

1970 чылдарның эгезинде бистиң мөгелеривис Россия, ССРЭ болгаш делегей чергелиг маргылдааларга бо-ла киржир турган. Оларга Александр Шойдук, Валерий Оюн, Сергей Ооржак, Чадамба Ооржак, Иван (Кара) Хураган хамааржыр. Александр Доржу 1983 чылда ССРЭ-ниң чемпиону бекит атты чаалап алган. Оон соонда Киевке эрткен делегей чемпионаның мөңгүн медалының эдилекчизи, Европаның ийи дакпыр чемпиону, делегей кубогунун ийи дакпыр эдилекчизи, хөй-хөй делегей чергелиг маргылдааның тиилекчизи аттарның эдилекчизи болган.

Бо мөгелерниң чедиишкисинерин оон соонда Чечен-оол Монгуш, Лориса Ооржак, Опан Сат, Менги Мортуй-оол, Аян-оол Ондар, Аяс Делгер-оол дээш, өскелер-даа уламчылаан.

Бирги хүнде хоочуннар аразынга салыглар эрткен. Анаа киржир күзөлдиг улустуң саны-даа, көрүкчүлүгнүң хөй-даа аажок болган. Ам хар-назы аайы-биле чемпион болган хоочун спортчуларның аттарын кириейн; ол дээрже аңгы-аңгы деңизлерге 35-40 харлыг спортчулар аразынга

Аян Ондар, Валерий Ондар, Чечен-оол Монгуш, Амир Адыг-Түлүш, Начын Кунгаа, Вячеслав Монгуш, Кан-Демир Куулар, 41-45 харлыг хоочуннар аразынга Эртине Далаа, Эдугар Чымба, Салгал Тагаланов, Андриян Ондар, Тухомел Кенден, Игорь Ондар, Маадыр Монгуш, 46-50 харлыг хоочуннар аразынга Станислав Оюн, Мөгей-оол Ооржак, Михаил Норбу, Эдуард Чымба, Радислав Намажав, Владимир Монгуш, Алексей Монгуш, 51-56 харлыг мөгелер аразында Сергей Адыгжы, Алексей Хертек, Анатолий Кара-Сал, Владимир Кара-Монгуш, Иван Хураган, Александр Ооржак, 56 хардан өрү назылыг хоочуннар аразында Сергей Шаравин, Алексей Куулар, Владимир Кенден, Павел Мандал, Олег Сат болгаш Александр Монгуш олар-дыр.

Бо мөгелерниң эң улуг назылыгы 68 харлыг Сай-оол Куулар (Өвүр) болган. Улуг мөгелерниң хурежин көрүкчүлөр аажок сонугураанын черле демдеглевес аргажок.

Хоочуннар аразында маргылдаага ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Кара-оол, Чазак Даргазының оралакчызы А.Дамба-Хуурак дээш, өске-даа албан-дузалдыг ажилдакчылар киржи, чемпионнарны шаңнап-мактаан тиилекчилерге тус-тузунда 5000 рубльди, а шаңналдыг черлерни элээннерге өртөктиг белектерни тыыскаан.

Декабрь 20-де Тыва Республи-

каның Чазаның Даргазының шаңналдары дээш эр болгаш херээжен спортчуларның аразында чидиг салыглар болуп эрткен. Киржикчилерниң аразында чурт хамаанчок, амгы үеде делегейде ады-сураа билдине берген мөгелер бар. Оларның аттары бо: херээжен-нерден — Светлана Ооржак (48 кг., Өвүр кожуун), Сайзана Монгуш (55 кг., Кызыл хоорай), Буямаа Куулар (63 кг., Өвүр кожуун) болгаш Кристина Сат (72 кг., Кызыл хоорай), эр улустан — Владимир Салчак (50 кг.), Мерген Санаа (55 кг.), Опан Сат (60 кг.), Оттук Сат (66 кг.), Аян-оол Ондар (74 кг.), Эртине Допуй-оол (84 кг.), Седип Ондар (96 кг.) болгаш Аяс Монгуш (120 кг.-ден өрү).

Чемпион бүрүзүңге 15 мун рубльди, кубокту, дипломну болгаш алдын медальдарны, а шаңналдыг черлерниң эдилекчилеринге электри-биле ажилдаар плиталарны болгаш даараныр машиналарны (херээженнерге), телевизорларны (эр мөгелерге), а хостуг хурештин республикага хөгжүп эгелээгинден бээр 50 чылынга тураскааткан тускай суй белектерни бо хурешти Тывага тарадырынга аңгы-аңгы чылдарда улуг үлүг-хуузуң кирип чораан тренерлерге болгаш башкыларга тыыскаан.

Бистиң корр. Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

«МОБИЛЬДИГ ГТЭС-ТЫВА»

Декабрь 20-де 22,5 МВт күштүг генератор дериг-херекселин ажыл-алалче дужааганының байырлыг хемчээли болуп эрткен. Чаа ажылгалче кирген дериг-херексел Кызыл хоорайның болгаш оон чоок-кавызының электри-биле хандырылганын бүзүрелдин бедидер. Девискээрде энергия чедишпезинин дугайында айтырыгны бир дугаарында ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Кара-оол федералдыг деңнелге көдүргөн. Хуралдың түннелинде 2008 чылдың март 13-те протокол шийтирнү үндүргөн. Ол шийтирнүн күүселдезинин дугайында ол-ла чылын сентябрь айда В.Путин-биле ужуражылгага Ш.Кара-оол чугаалашкан. Россияның премьерни регионнарның эрге-чагыргаларының республиканың экономиктиг өзүлдезинге байдалдарны тургузар күженишкисинерин деткээн. Тываның Чазаның Даргазынга харыыны бир дугаарында «Россияның ЕЭС» РАН берген. Тывада электри күжүнүн чедишпезинге удур хөдөлишкисинерниң талазы-биле бирги ээлчегде хемчеглеринин программазын улуг энергия холдингинин директорлар чөвүлели деткээн. «Россияның

ЕЭС» РАН 2012 чылга чедир Тыва Республикага энергетика комплекзинин тудуун болгаш ону эде кылырынга инвестицияның хемчээлин 17,4 млрд.рубль деп үнелээн. Бо холдингинин тургузуг кезээ болур «Мобильдиг ГТЭС» ААН Тываже дериг-херекселди эккелгеш, бодунун кезээ болур «Мобильдиг ГТЭС-Тываны» ажиткан. Ол дериг-херекселди ажилга доктаамал белен кылдыр тудар болгаш ажылгаарын хандыраар. Энергия системазынга чүдүрлүшкүн болу берзе, электростанцияны өжүрери болгаш кыпсыры диспетчерниң башкарылганы-биле күүсетинер. Мобильдиг ГТЭС-ти Москва облазында Новосыровода 110 кВ подстанциязында Кызылда эккелген. Дериг-херекселдерниң хөй кезии автотранспорт-биле, күчүлүг модульду Абакан хоорайга чедир «Руслан» АН-124-түн бортунга агаар-биле эккелген. Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының деткимчези-биле ол улуг дериг-херекселдер Саян дагларын ажыр агаар-бойдус, арт-сын талазы-биле нарын байдалдыг орукту эки эрткен.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» хүндүлүг атты Э.Д.-С. Монгушка тыпсырының дугайында
Көдээ ажил-агый адырынга чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың алдарлыг малчыны»** хүндүлүг атты Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунунун Суг-Бажы суурда малчын **Энер-оол Дугар-Сүрүңович Монгушка** тапсыр.

Кызыл хоорай,
2009 чылдың ноябрь 25
№263.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.С. Араптанни шаңнаарының дугайында

Чонну ажилга хаара тудар адырга чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Барыин-Хемчик кожуунда Чонну ажилга хаара тудар күрүне албан черинин директору **Анатолий Сатович Араптанни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№271.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле М.Д. Сурунгуну шаңнаарының дугайында

Библиотека херээн сайзырадырынга чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тере-Хөл кожуунун Кунгуртудга уруглар библиотеказының эргелекчизи **Мария Дагбаевна Сурунгуну** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№272.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле М.Х. Сендини шаңнаарының дугайында

Улуг-Хем кожуунда Хайыракан суурнун социал-экономиктиг хөгжүлдезинге ачы-хавыязы дээш база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** күш-ажылдың хоочуну **Машпак-оол Ховалыгович Сендини** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№273.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле М. А.-Б. Оюнну шаңнаарының дугайында

Энергетика талазы-биле күш-ажылчы чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Кызыл ЧЭТ» ААН-ниң машинизи **Мария Анчи-Багайовна Оюнну** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№274.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Н. Голубцовту шаңнаарының дугайында

Энергетика талазы-биле күш-ажылчы чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Кызыл ЧЭТ» ААН-ниң слесары **Андрей Николаевич Голубцовту** шаңнаар.

Кызыл хоорай,
2009 чылдың декабрь 11
№275

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле С.А. Бичелдейни шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл талазы-биле

чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Эрзин кожуунда Мөрен суурнун Култура бажынының улусчу театрының режиссеру **Санчыма Александровна Бичелдейни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№276.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.Т. Ондарны шаңнаарының дугайында

Аныяк специалистерни кижизидер херекке чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Чеди-Хөл кожуунда «Хову-Аксы суурда уругларның уран чүүл школа-зы» уругларның немелде өөредилгезинин муниципалдыг өөредилге албан черинин башкызы **Арина Тынгыр-ооловна Ондарны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№277.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Л.К. Короткованы шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал талазы-биле чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** кадык камгалалдың «Республиканың №1 эмнелгези» күрүне албан черинин улуг эмчи сестразы **Людмила Константиновна Короткованы** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№278.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.С. Дыңгыр-оолду шаңнаарының дугайында

Күш-ажылчы чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тере-Хөл кожуун чагыргазының чолаачызы **Артур Сергеевич Дыңгыр-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№279.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Т.Б. Кызыл-оолду шаңнаарының дугайында

Библиотека херээн сайзырадырынга чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Улуг-Хем кожуунун Хайыракан суурда төпчүткен библиотека системазының №14 көдээ филиалының эргелекчизи **Тамара Биче-ооловна Кызыл-оолду** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№280.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле М.М. Чигденни шаңнаарының дугайында

Культура болгаш уран чүүл талазы-биле чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Кызыл кожуунун Кур-Чер суурда Култура төвүнүн «Дыңгылдай» ансамблинин балетмейстери **Мара Мунуяевна Чигденни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№281.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Э.С. Хомушкуну шаңнаарының дугайында

Өөредилге талазы-биле чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Дүлей уругларның Кызыл хоорайда бирги хевирини ниити билиг (коррекциялыг) тускай школа интернады» күрүнениң өөредилге албан черинин тыва дыл башкызы **Өнермаа Сумбуевна Хомушкуну** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№282.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Н.М. Зиминаны шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал талазы-биле чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** кадык камгалалдың «Республиканың №1 эмнелгези» күрүне албан черинин эргелеп-башкарылганын автоматчыттырган система кабиненин начальниги **Надежда Михайловна Зиминаны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№283.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.А. Оюнну шаңнаарының дугайында

Аныяк специалистерни белеткээр херекке чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Күрүнениң ортумак профессионал өөредилгезинин «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол атыг уран чүүл училищези» өөредилге албан черинин башкызы **Алина Александровна Оюнну** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№284.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.В. Думен-Баирни шаңнаарының дугайында

Күш-ажылчы чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тере-Хөл кожуунда «Балыктыг» көдээ ажил-агый бүдүрүлге кооперативинин чолаачызы **Анатолий Владленович Думен-Баирни** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№285.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Х.И. Түлүштү шаңнаарының дугайында

Республиканың хамаатыларының хоойлу езугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаар херекке ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Тыва Республиканың Дээди судунун кеземче херектеринин талазы-биле суд коллегиязының даргазы **Хээлиг Ирбен-оолович Түлүштү** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 11
№286.

«Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты А.И. Торжуга тыпсырының дугайында
Кадык камгалал адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **«Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы»**

хүндүлүг атты кадык камгалалдың хоочуну **Ая Ивановна Торжуга** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 16
№289.

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Н.С. Сааяга тыпсырының дугайында

Республиканың култура болгаш уран чүүл албан черлеринге аныяк кадрларны белеткээр херекке ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы»** хүндүлүг атты **Наталья Самдановна Сааяга** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 16
№290.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле А.А. Дозурбейни, Н.В. Слепокуровту шаңнаарының дугайында

Республиканың арга-ыяш ажил-агыйынга чедишкиннери болгаш ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** «Арга-арыгны өрттен авиация-биле камгалалының Тыва баазызы» Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черинин Кызылда авиасалбырының өртчү-десантызы **Андрей Анатольевич Дозурбейни**, «Арга-арыгны өрттен авиация-биле камгалалының Тыва баазызы» Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг албан черинин Тожуда авиасалбырының начальниги **Николай Владимирович Слепокуровту** шаңнаар.

Кызыл хоорай,
2009 чылдың декабрь 16
№291.

Школаның 70 чыл юбилейин демдеглээр-биле холбаштыр Чөөн-Хемчик кожуунун «Бора-Тайга ортумак ниити билиг школазы» муниципалдыг ниити билиг албан черинин башкыларын шаңнаар дугайында

Өзүп орав салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **«Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы»** хүндүлүг атты эге класстар башкызы **Лидия Хоолур-ооловна Монгушка** тыпсыр.

Өөредилге адырынга чедишкиннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** төрөөн дыл болгаш литература башкызы **Вера Денеевна Сарыгларны** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 17
№292.

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Республиканың хамаатыларының хоойлу езугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаар херекке ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг юриси»** хүндүлүг атты Кызыл хоорайның суд участогунун эптештирилге судьязы **Анатолий Кууларович Аракчаага** тыпсыр.

Республиканың хамаатыларының хоойлу езугаар эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаар херекке ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш **Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле** Кызыл хоорайның суд участогунун эптештирилге судьязы **Санда Александровна Кыргысты** шаңнаар.

Кызыл хоорай
2009 чылдың декабрь 17
№293.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Мөңгүн-Тайга кожуун: БАЙЫРЛАЛДЫҢ

Чылдың дургузунда кылган ажил-херекти түңнээр үе чоокшулаан. Ынчангаш Мөңгүн-Тайга кожуунда Чонну ажилга хаара тудар төп федералдыг тускай сорулгалыг программаларның күүселдезин чон мурнунга түңнөп, кылдырган ажилдарны көргүзери-биле биче болгаш сайгарлыкчы чорукту

сайзырадыр сорулга-биле эгидилге чок чээли алган сайгарлыкчыларның бүдүрген барааннарының делгелге-ярмарказын кожуунуң чагырга бажыңыга организастап эрттирген. Ол хүннү кожуунга күш-ажылдың байырлалы эрткен деп дидими-биле чугаалап болур.

Байырлал хүнүнүн башкарыкчызы, ажил чок улус мурнундан программаның төлөвилелинден байырлалдар эрттирери-биле субсидия алган Мерген Күжүгет күш-ажыл байырлалын эгелеп, Мөңгүн-Тайга кожуунуң Чонну ажилга хаара тудар төвүнүн даргазы Валентина Дилгижековна Попуга сөстү берген.

— Бо хүн «2009 чылда Тыва Республикага күш-ажыл рыногунга дүшкүрлүг байдалды чавырылдырары» деп республиканың тускай сорулгалыг программасының Мөңгүн-Тайга кожуунда күрүнөдөн дузаламчы акшаны алгаш, бүдүрген барааннарының делгелгезинде чон чыгып келген-дир. Бо үш кол угла-нышкыныг программаның боттанышкыны Чонну ажилга хаара тудар төптү дамчыштыр болуп турарын демдеглеп каайн.

2009 чылдың декабрь 1-ниң байдалы-биле алырга, Мөңгүн-Тайга кожуунуң Чонну ажилга хаара тудар төвүндө ажил чок 238 хамааты бүрүткеткен. Оларның 145-инге «ажыл чок» деп статусту тыпсып, пособие акшазы төлеп турар. Оларның аразында 49 херээжен чон база 31 аныяк кижиге бар.

Ажил чок хамаатыларны хөй-ниитинин ажилдарынче хаара тудары-биле 405450 рубльди аңгылап, аңгы-аңгы ажилдарга хаара туткан. Аңаа ниитизи-биле 318 кижиге ажилдаан. 14 хардан 18 хар аразында элээдилерни ажилга хаара тудары-биле 13 керээни чарып, 212 кижини ажилдаткан болгаш 270300 рубль түңүгө төлөвилерни кылган. Бир дугаар ажил дилеп турар 18-тен 20 хар аразында 49 кижиге 9 керээни чарган. Ол сорулгага 57375 рубльди чараан. Ажилды тып алырынга бергедээш-кинге таварып турар 121 кижиге 14 керээни чарып, түр үениң ажилдарында хаара туткан. Ынаар

154275 рубльди чарыгдан.

Ынчангаш кээрге, 11 айларның дургузунда Мөңгүн-Тайга кожуунда Чонну ажилга хаара тудар төп ниитизи-биле күш-ажылга хамааржыр 64 керээлерни чарып, 887400 рубльдиң ажилдарынче 696 кижини хаара туткан.

Россия Федерациязының Чазааның 2008 чылдың декабрь 31-де «Федералдыг бюджеттен РФ-тин субъектилеринин күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырары-биле немелде хемчеглерни боттандыры-биле субсидияны аңгылап бээринин дугайында» № 1089 доктаалын база ТР-ниң Чазааның 2009 чылдың март 26-да хүлээп алганы дугаары 120 доктаалын амыдыралга боттандыры-биле Мөңгүн-Тайга кожуун чагырга-газы бо чылдың апрель 15-те «Ажил чок хамаатыларның бодунуң бүдүрүлгезин ажыдып алыры-биле кириген документи-лерин бадылаар конкурс комиссиязының составын бадылаарының» дугайында доктаалды хүлээп алган.

Үстүнде доктаалдарның бир углаанышкыны — хөй-ниити ажилдарынче ажил чок кижилерни хаара тудары болуп турар. Бо ажилдарга ажил чок 192 кижини хараа тудуп, аңгы-аңгы адырларга ажилдаар арганы тургускан.

Ортумак тускай болгаш дээди өөредилге черлерин дооскан аныяк специалистерге албан черлеринге, организацияларга стажировканы эрттирип, ажилдың угшин билип, практика эрткен соонда, ажилга тургустунуп алыр арганы 17 кижиге берген.

Сайгарлыкчы чорукту деткип, боттарының ажил-херээн ажыдып алырынга боттук дуза көргүзөр үшкү углаанышкында ажилда кызырылдага таварышкан, хоругдалдан хосталып келген, шериг албанындан халашкан болгаш үр үеде

ажыл дилеп турган хамаатыларже кичээнге-бир дугаарында углаан. Чонну ажилга хаара тудар төп боттук дузаны көргүзүп, семинар-өөредилгелерни эрттирип, ТР-ниң Бизнес-инкубатор албан черинден Оландр Базырны чалап, төлөвилел-планнары тургузарының, санааш-кынарны чорударының болгаш чедишкенин ажилдарының талазы-биле тускай кичээлдерни эрттирген.

Сайгарлыкчы чорукту эгелээр күзелдиг ажил чок хамаатылардан 124 бизнес-төлөвилел кирген. Оларның иштинден 116 бизнес-планы сайгарып көргөш, конкурстун түңнели-биле 90 ажил төлөвилелдеринге «деткимчени бээр» деп харыны берген. Оларның иштинден 46 кижиге май айда, июнь айда 10, сентябрьда 34 кижиге бодунуң бүдүрүлгезин ажыдып алыры-биле 58800 рубль түңүгө деткимчени күрүнөдөн алган. Бо хүннерде 68 кижиге: Каргы сумузундан — 51, Кызыл-Хаядан — 15, Тоолайлыгдан — 2 кижиге бодунуң ажилын шуудады берген, а 22 кижиге ажилдаар черлеринин септелгези, техника-биле чепсегленири дээр ышкаш ажилдарын доозуп турар.

Ажил-херектин хевирлеринден алгаш көөр болза, автотранспорт ачы-дузаны дээр 5 кижиге; шээр мал тудуп, малчынаар дээр — 3; мал кадарар дээр — 9; мал кезин эттеп, будуп, болбаазырадыр дээр — 4; чурук тырттырар ачы-дуза дээр — 4; тыва далган бүдүрер дээр — 1; бажың эт-севи бүдүрер дээр — 1; демир-дестен кажаа, херим каңнаары дээр — 1; хоолга-лаар ачы-дуза дээр — 4; массаж кабинеди ажыдар дээр — 1; монтаж, электромонтаж, санитар-техниктиг болгаш канналга ажилдары дээр — 1; мороженое бүдүрер дээр — 1, хлеб болгаш кондитер кылыгылары бүдүрер дээр — 7;

Азията Делгер-оолдун национал хептери.

«Долума» ательениң ээлери — А.Өскөн, С.Кечил.

Чагыкчының чагаан алгы чоорган.

Чылыг, алгы чеңи-чоктуң өртээ — 1500 рубль.

Салбакай Васильева ажилдарын көргүзүп тур.

Хлеб быжыркчызы Буян Саая.

күш-ажыл рыногунда ДЕЛГЕЛГЕ-САДЫГЛААШКЫНЫ

идик-хеп даарап, септээри дээш — 1; алгы-кештен хеп аймаа, бөрттер даараары, дүктен аргып-даараан, хөмден кылыгларны септеп, бүдүрери дээш — 7; секретарь болгаш редактор ачы-дузаны дээш — 1; автотранспортун техниктиг хандырылганы болгаш септелгези дээш — 1, чүгле сарлык дүгүндөн кылыглар аргыыр дээш — 1; баш таараар болгаш чараш болурунга ачы-дуза дээш — 3; идик септеп, даараар дээш — 4; байырлалдар болгаш езулалдар эрттеринге тамаданын ачы-дузаны дээш — 4; көдээ ажил-агый продукциязын болбаа-зырадыр дээш — 1 кижиле сайгарлыкчы ажилын эгелзэн.

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту эгелзэн кижилерини ажилынга үнелелди силер, келген чон, бээр апаар силер деп чугаалааш, бодунуң ажил-херзэн аядып алгаш, улам ыңай сайзырадып, ажилчын олуттарны немей аядып, кожуунуң экономиктиг хөгжүлдэинге боттарының үлүг-хуузуң кириштирер дээрзинге идегел улуг деп, В.Д. Попуу демдеглээш, ярмарканың киржикчилеринге, келген чонга, кожуунуң база сумулар чагыргаларынга Чонну ажилга хаара тудар төптүң мундан изиг байыры чедирип, делгелге-садыглаашкынны ажиттыңган деп чарлаан.

Дараазында Мөңгүн-Тайга болгаш Бай-Тайга кожууннарда ТР-ниң Чазаның Аппарадындан төлээ С.О. Салчак сөс алгаш, Россияның Чазыа чурттуң иштинде улус ажил-агыйыңа хөгжүлдени чедип алыры-биле тускай сорулгалыг программалар, оң иштинде мурнады хөгжүдөр национал дөрт төлөвилел дыка улуг идигни берген. Ам оларга немей биче сайгарлыкчы чорукту деткиир сорулгалыг тускай программаны хүлээп ап, сайгарлыкчы ажил-херекти аядып алырынга дузаламчы акшаларны берип эгелзэни канчаар-даа аажок улуг деткимче-дуза дээрзин демдеглеп, чазак-чагырганың берген идегелин шынзыдып, бо хүнде боттарының бүдүргөн барааннарын делгел садарыңа белен сайгарлыкчыларга байыры чедирген.

Мөңгүн-тайгажыларның бүдүргөн барааннары бо удаада тыва кижиниң шаг-төөгүдөн бээр аягылап келгени дүк, кеш, алгыдан кылган кылыглары болгаш сүт, далган аймаандан кылган янзы-бүрү чернерни чоннуң кичээнге-ииткелинче кириген.

Тоолайлыгдан Өнермаа Куу-

лар бо удаада тыва чөпкөп, саржаг, курут, ааржы дээш, кышка белеткээн аш-чегин делгел саткан. Ол бо чайын «Тоолайлыг» уруглар лагериниң үш сезонун, «Шайлаарак» кафени сүт-биле бүрүн хандырып чайлаан эрес-кежээ аныяк сайгарлыкчы.

Мая Успун, Арина Ойдул документилен хоолгалаар ажилды эгелзэн. Бо удаада олар кандыг хевириниң ажилдарын кылып болурунун таныштырылга делгелгезин чоннуң кичээнге-иитке кириген.

Салбакай Васильева чүгле сарлык дүгүндөн янзы-бүрү кылыгларны бүдүрүп турар. Чиг эт — дүктү чондан садып алгаш, аргааны шынарлыг, быжыг, чылыг уктары үр чытпас барааннарын бирээзи.

Любовь Намчылдың аргаан кылыглары чүзүн-баазын өңнерлиг болгаш каш янзы. Ол алган субсидия акшазы-биле аргыттынар машина биле ээрген янзы-бүрү дүктөрү садып алган. Любовь Октябровнада чагыг-даа хөй, садып алыкчылар-даа үзүктөлбөс.

Даг-Алтайның алгы-кештен кылыглар кылыр техникумун дооскан аныяк кыстар Аясмаа Өскөн биле Сайдаш Кечилдин кылыглары өскелерден ылгалдыг. Олар дооскан тускай эртемниг болгаш тарбаган кежинден, алгыдан даараан амгы үениң негиз тоннары чоннуң сонуггалын, үнелелин алган. Оларда кирген чагыглар хөй, ам чүгле чогадыкчы ажилдаары аныктарың сорулганы ол.

Аржаана Салчак мал кадарар дээш дузаламчы акшаны алган, бо удаада ол малындан алган продукциязы саржаг, чөпкөп дээш, өске-даа ак чернерни делгел саткан. А Зоя Чыдым-оол, Алдынай Өскөн быжырган чернерин ол хүн чонга сатканын демдеглеп болур.

Алимаа Докпак-оол бо удаада эттээн алгыдан чоорганнары, чеңи-чоктарны болгаш алгы тоннары делгелзэн. А Буян Иргит алгыдан бичи уругларга бопуктар, чеңи-чоктар даараар ажилда кады төрзөн-неринден база эвилелдээн холу туттунгур аныяк сайгарлыкчы.

«Комфорт» ательениң ээзи Рада Монгуш чондан, албан черлеринден чагыгларны хүлээп ап, соңга көжегелерин даарап турар кара чаңгыс сайгарлыкчы. Оң чагыгларының дыка хөй дээрзин тускай дептеринде бижимелдер херечилеп турар.

А «Бай-Оваа» ательези тыва хептер даараары-биле тускайлаң. Салбак Хомушкунуң быжырган тортары эң амданыг, байырлал-

дар таварыштар ажилы көвүдээнинден четтикпейн баарын ол комиссия кежигүннеринге чугаалады.

А Артыш Чаш чурумалдыг чараш чер Арзайтыда ырак-узак чорук чораан чонга чернерин черни аядып, ачы-дузаны көргүзүп турары мактаксанчыг. А Алексей Енунов Кызыл-Хая школазында уругларга чернерин черни ажиткан ажилдап турар. Буян Кызыл-оол автомашина-биле чонга ачы-дузаны чедирип турар. Оң машиназы кожуун чагырганың даштында, ээлчеглиг чагыгны манап турар. Мугур-Аксыдан хүнде 60-70 чаагай хлебти быжыргаш, чонга садып эгелзэн Айдың Саая, Дугул-оол Чамбал бо удаада база боттарының продукциязын эккеп саткан. Орлан Амыр-оол, Аңчы-оол Кара-оол, Чечен Салчак, Адыгжы Саая дөртөлзө катчып алгаш, идик септээр, даарар мастерскаяны аядып, чонга ачы-дузаны көргүзүп турар.

Кожуун төвүнде ниитиниң черин аядырарыңа Олча Саая белеткенип, белеткел ажилдарын доозарының кырында келген.

Ажилдың бажын кижиле билер дээр болгай. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту сайзырадып, кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдэинге боттарының үлүг-хуузуң кириштирер эгелзэн сайгарлыкчыларның баштайгы бо делгелгези чонга деткимче-ле бар болза, чүнү-даа кылып шыдаар дээрзин бадыткаан. Күрүнден дузаламчы кылдыр алган 58800 рубль-биле чүгле бодунга, өгбүлзэинге эвес, а аймак чонунга, кожуунунга ажиткыг чүүлдерни эгелзэнин көрүп болур. Кадыгширин агаар-бойдустуг, ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуун мал ажил-агыйлыг чер болганда, малының эт-кежи, дүгү-биле уран кылыгларны кылып, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрүп, аш-чегин ак аш-чегин хандырып болур арга барын сайгарлыкчылар көргүскөн. Ол сорулга боттаныр, чүге дизе кожуунуң ажилга Чонну хараа тудар төвү алган дузаламчы акшаны шын чарыгырының талазы-биле хыналда, хайгааралды күштелдирген ажилдап турарын айтып болур.

Холуңар туттунгур, хей-адыңар бедик болзун, мөңгү-тайгажылар!

Валентина ПОПУУ, Мөңгүн-Тайга кожуунда Чонну ажилга хаара тудар төптүң директору.

Автотранспорт-биле ачы-дуза чедирикчизи Буян Кызыл-оол.

Аргыырыңа мастер Любовь Намчыл.

Кондитер кылыгларының мастерлери.

Тамада — Мерген Күжүмет.

Тоолайлыгдан эрес кыстар.

Буян Иргиттин барааннары бо.

ХАРЫЛЗАА ТУРГУСТУНГАН

Сөөлгү үеде республиканың школалары боттарының сонургалдарының аайы-биле шенелде ажилдарын чорудуп турары кижини өөртөс аргажок. Бистиң Кара-Хаак ортумак школависта база шенелдеже кирип, ажилдап эгелээн бис.

Школада күш-ажыл башкызы В.Д.Адыя Вячеслав Даржааның «Лошадь кочевников» деп номунга үндезилээш, 8-9 класстарның оолдарына чылгычы болурунун шын-зылгазын алыр өөредилгениң чижек программанын бижээн. Ол чижек программа езугаар школаның оолдарына аът дугайында эге билиглерни өөредип эгелээн бис. Практиктик кичээлдер база болуп турар. Школависта аът дугайында класс-музейни ажиттывыс.

Шаандан тура, тываларның көшкүн амыдыралына аът кол черни ээлеп келген. Ынчангаш тыва чон аъттың ачызын үнелеп, аас чогаалдарына алгап-йөрээп чоруур. Амыдыралда аът – өг-бүлениң хей-ады, чоргааралы база бүзүрелдиг өнүү. Аътты өстүрүп, ажаап кадалаары, чарышка белеткээри – амыр эвес ажил, ол езулуг улуг эртем. А эртем-билиг, мергежил чокта, чүү-даа чүве будери берге. Оон журунда тыва чоннун амыдыралчы эртемни шингээдип алыры-биле 8-9 класстарның оолдарының күш-ажыл кичээлинге бо чижек программаны ажыглаар угланышкыны ажилдап, шенелдеже кириген бис. Чүге дизе сөөлгү үеде оолдарының аът дугайында билии эвээш. Чамдыктары аътты мунуп

безин көрбээн боор-дур. Чылгычылар база хей эвес. Малчыннарның ажы-төлү харын эки билер. Тыва эр кижиниң амыдыралы аът-биле туруш. Улуг улус өзүп оорар ажы-төлге аът дугайында билини-висти дамчыдар ужурулг бис.

Тес-Хем кожуунун Кызыл-Чыраа ортумак школазында бистиң школависта ышкаш «Аныяк чылгычы» деп ажил бар болганы бисти дыка өөрттү. Ынчангаш ол школаның удуртулгазы-биле баш бурунгаар дугуржуп алгаш, ийи школаның башкылары болгаш өөреникчилери сентябрь 24-те өөредилгиг таныжылга-ужуражылганы эрттирер деп сүмелешкен турган бис.

Дугурушкан хүнүвүсте Ак-Эрик суурга кезээликте чедер бергени-висти безин эскербейн барды-выс. Школаның чанынга чедер бээривиске, директору Айгуль Валерьевна болгаш башкылар бисти чылы-биле уткуп алды. Ол-ла дораан школазының столоваязына ашкарып-чегергеш, боттарының школазы-биле таныштырды. Суур-нун төвүнде шөлде ат-сураа чонга билдингир Эзир-Караның тураскаалының төөгүзү-биле бистерни школаның тыва дыл болгаш чогаал башкызы Урана Николаевна Сады таныштырды. Өөреникчилер-

ге ужуражылга кезээки кончуг солун болган. А башкылар арга-дуржулгазын солчуп, «төгери-к стол-ду» эрттирген. Арга-дуржулга солчулгазының кезээкин директорнун кижизидилге талазы-биле оралакчызы А.А.Седен, школаның профком даргазы Б.Ш.Соян болгаш өске-даа башкылар солун кылдыр организаастаан.

10 шакта эң-не солун болгаш көрүштүг аът мунукчуларының парад-чыскаалы эгелээн. Оолдарны Ахмет Анай-оолович Чаймаа удурткан. Шупту туктарын киискит-

Күш-ажыл башкызы В.Д.Адыя чылгычы болурунун шынзылгазын алыр өөредилгениң программанын ажилдап кылган

кен, чараштары аажок. Эзир-Караның тураскаалының баарына аъттарлыг оолдар, башкылар чыскаалыпкан. Ахмет Анай-оолович парадын командалааш, школаның директорунга рапортун берген. Парад-чыскаал төнерге, ийи школаның оолдары ол-ла аъттарын мунуп алгаш, алдарлыг малчын Л.Д.Хорлай-оолдун аалычче чорупкан. Аалы ырак эвес болду. Ак-Эрик суурнун үлегерлиг өг-бүлөзи Ланаа Дарганович, Анна Бадиевна 6 ажы-төлдүн ада-иези. Ажы-төлү эртем-билигиг. Оларның чанында хеймери Демир (Самба) дузалажып турар. Коданында 300 ажыг хой, 50-

Школа амыдыралы

60 чылгылыг. Чылгызының аразында республика чергелиг чарыштарның тилекчизи Доруг деп ады дыка хей шаңналдарлыг. Өске-даа аъттары маргылдааларга киржип, шаңналдыг черлерни ап турар.

Солун мөөрейлерни эрттирдивис. Баштай Кызыл-Чыраа ортумак школазының өөреникчилери эмдик аътты өөредириниң талазы-биле мастер-классты эрттирди. Эмдик кара аътты Ч.Ланаа үр-даа болбайн, чаажыктырып алды. Оон соонда чааа аътты Н.Сагаачы чаажыктырды. 3 дугаар шилги аътты база-ла Чолдуг Ланаа кашпагайы-биле чаажыктырган.

Улаштыр 28 мөгениң аразында хүреш маргылдаазы эгелээн. Ол черниң чуруму езугаар хүрежир оолдар Агар даанче көрнүп алгаш, девип эгелээр болду. Сөөлгү салыгда 4 мөге Э.Шалык, Ч.Ланаа, А.Седен (Ак-Эрик), М.Балган (Кара-Хаак) арткан. Түннелинде Чолдуг Ланаа шүүп каан, а Эрес Шалык үжүрлөшкөн. 3-4-кү черлерни Менги Балган болгаш Аюш Седен алган. Солун хүрештиң соонда мөгелер изиг-ханнаан.

Сөөлгү мөөрей 3 команда аразында болган. Оолдар аътты шалбаада, эзертээр, өң-чүзүнүн, харназынын тодарадыр база канат

тыртарына күжүн шенешкен. Түннелинде 1-ги черни «Агар», а 2-ги черни «Кара-Хаак» командазы алган. 3-кү черде «Кызыл-Чыраа» болган. Тиелекчилерни хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер болгаш акша-биле шаңнаан. База ол ышкаш школазынга, малчыннарга болгаш тренер башкы А.А.Чаймаага суй белектерни сөннедивис. Бисти чылыг-чымчак хүлээп алгаш, солун, өөредилгиг ужуражылганы эрттиргени дээш, кызыл-чыраажыларга четтиргенивисти илереттивис. Ылаңгы ол школаның эр башкыларын демдеглес аргажок. Оларның оолдарны кижизидип турары дыка-ла тура-соруктуг. Оолдарның кижизидилгезинге эр улустун ролю кончуг улуг дээрзи чугаажок. Бо школада оолдар аразында корумчурум үрээшкини чок. Суурнун эрги чагырга чериниң улуг бажынының чартыын тренер башкылар боттарының күжү-биле септээш, секция эрттирер оран-сава кылып алган. Ында бокс, тыва болгаш хостуг хүреш секциялары доктаамал болуп турар. Школазында өөреникчилер моол дылды база өөренип турар.

Бис бодувустун ээлчээвисти Кызыл-Чыраа школазының башкыларын болгаш өөреникчилерин февраль айда чалап алгаш, арга-дуржулга солчулгазының ужуражылганын эрттирер планын бис. Ынчангаш моон-даа соңгаар аравыста харылзаавысты үспейн, арга-дуржулгавысты солчуп, ажилдаар бодап турар бис.

Салбак БАА-ХӨӨ, Кара-Хаак ортумак школазының башкызы.

А.А. Хуурак – тыва чогаалдың эгелекчилери С. Сарыг-оол, С.Пюрбю, Б. Хөвөөмей, О. Сагаан-оол, С.Тока, А. Тамбы-Сюрюң оларның үезинде чогаал ажылынче баштайгы базымнарын кылган өгбө чогаалчывыс. Ол назынының эң-не бышкан үезинде төрөөн чуртундан, чонундан кезээ мөңгөдө чарлып чорутса-даа (1922-1979), тыва черинде мөңгө исти арттырып каан. ТАР үезинде тургустунган В. Оскал-оолдун цирк бөлүүнүн баштайгы артистеринин бирээзи, делегейге Тываның кашпагай оолдарының оюн-самын делгередип келгенин улуг назылыг кижилер кончуг эки билер. Алексей Агбаанович Хуурак – 1943 чылдан эгелеп тыва ном, сеткүүлдерниң арыннарына шүлүктөрүн парладып эгелээн салым-чаянныг шүлүкчү.

лаа амыдырал-чуртталганың бедик тура-соруктуг чымыжы-биле катчы бээрге, чырыткылыг үениң романтиктиг, каттышкан уран-чечен овор-хевири көстүп келир.

«Театрның уран чүүлү» – «Чазын үнген конгулуурлуг кызыл чечек частып келгеш, саглайган дег».

Чорукчуларның мунган хөлгези – «эстеп турар семис аъттар».

Одагланган черинге – «Кара пашта олурткан шай (...) Дөңгө хөлгөп, кожаңайнып хайнып келир». Бойдус-чурумалдың каазына – «Ырларывыс ала-чайгаар кутулуп чор».

Ол-ла бүгүнүн иттиринге келген күзелдер – «Чөөн чүктен үнер хүннү мурнап тургаш, шөлээн келгеш, кончуг таптыг аннап чорза», кежиглерге «кармак туткаш, чайлыг болза, олурупса».

Төрөөн чериниң оран-бойдузу: дамырактар эзермелген кежиглер, ында – «Кадыргылар караңайнып халчып турар», аңы-меңи – «Эзиминде кодан мал дег оъттап чоруур», хадың-шиви – «байырлаан дег мөгөйип каап, саарыг дег шылырашкан», Хараал-Хем – «Кашпалдарның чаагын каскап бадып чыдар», Улуг-Хемге – «Удуп-оттуп өпейледип чоруп ор бис», Тоора-Хем суур – «Туруксанчыг, чурт-таксанчыг делгем чараш».

Үениң ниити хөөнүңе чагырткан, тыва күрүнениң оруунун эгезинде хөйү дээш, чаа амыдырал-

дың сайзыралдыг ижи дээш хөдөлгөн аныяктарның мурнундан салым-чаянныг оолдун көксү-хөрээндүн үнген одуруглар тыва черге база бир лирик-шүлүкчү төртүтүнгенин херечилээн.

А.А. Хуурактың ийи шүлүк ному-биле танышкан бис. Ол болза 1963 чылда үнген – «Ыржыгаш» биле 1967 чылда парлаттыг «Чадаганың аяны». База ол ышкаш чогаал бижип турган чылдарында «Улуг-Хем» чечен чогаал альманагына

кылдыр А. Хуурактың чогаалында шүлүктээн тоожулал апарган.

Чырык черге үе-дипте
Чылбыга-моос тыптып келген.
Амытанны дөгере чээш,
Амылыгны хоозураткаш,
Адак соонда тотпас маңгыс
Айны сыырап бодай берген.

Чогаалда кырган-аваның ог-лунга тайылбыры, ай туттуруушкунун үезинде кайгап ханмаан оолдун аалда кижилерниң хөдөлиш-

Чогаалчы болгаш үе

Алексей ХУУРАК – тыва романтик

чогаалдарын удаа-дараа парладып келген.

Шүлүкчү А. Хуурак – ийи шүлүг-лелдин автору. Бо ийи лиро-эпиктиг чогаалдар тыва литературада романтиктиг угланышкынының бир дорт херечилери. «Чолдун оруу» деп шүлүглелди номчулунар. Эрги амыдыралдың кадыг-бергези, чуртталганың экизи дээш дайзыннарга дүжүп бербейн турушкан кайгамчыктыг чараш маадырлар, амы-тын дээш демисел, өлүм-чидиргиле холушкан тилелге. Даараныкчы арат кадай Барыңмаа, оон чаңгыс кызы Оюнмаа, душтуу кадарчы Шивит-оол, Чамзы-Демчи – ийи удурланышкак таланың маадырлары.

«Ай дугайында тоожу» деп шүлүглели – тоолзуг тоожулалдың көскү чижээ. Автор бурунгу өгбелерден дамчып келген чугааны амгы үениң шүлүктээн тоожулалына кириген. «Ай канчап туттурганыл?» деп бурун чугаа С.А. Сарыг-оолдун «Аңгыр-оолдун тоожузу» деп диалогизында чер-делегейниң тургузуун тайылбырлаан кырган-ава биле чаш оолдун диалог-чугаазы бооп кирген. Бо-ла бурунгу сюжет база-ла оолдун айтырганы, кырган-аваның тайылбырлааны

киннериниң херечизи, киржикчизи болганы-биле кады бо тоожулалды баштап турар бир көргүзүг бар. Кызытпа чалыг ойнап турган маадырның айже адып турганы.

Саарыгда айның чырыы
Салдап-ойнап, самнап туру.
Кызытпа чам тыртып-тыртып,
Кылаңнааштын кырындыва
Адып, ойнап туруп бердим.

Сюжеттиң чидигленгени: алды одуруг строфаны дооскан чаңгыс одуруг, үзе шаап каан ышкаш, кыска домак. «Авам көргөш, хөрөк-тепти». Чүглө эртенінде авазына хемчег алдырткан оол чылдагаанын айтырып диттигер.

Иениң харыызы:
— Анаа чүве эвес-тир ол,
Авыралыг бурганың-дыр.
Ыдыктыг көк кудай ээзин
Ынчанмас чоор, оглум – дидир.

Айга хамаарышкан чүве билбээн чаш оолдун сөзү «кылаңнааш» болгаш иениң сөглээни «Авыралыг бурганың-дыр» — бо ийи маадырның чугаазы ийи аңгы үениң, ийи аңгы делегейниң удурланышкак туржун чиге-ле көргүскөн.

Чогаалдың төнчүзүнде бо ийи удурланышкак билишкinner

мынчаар сайзырап келир. Өгбениң сөзүн дыңнаан оол:

Эзер-дергээ туттунгуже,
Элдепинип ону кайгаар,
Анаа-ла хей хоозун кургу
Аза-буктан коргуп-сүртеп,
Дээрде бурган-чүдээн бар деп
Тейлеп чордум, чүдүп чордум.

Төнчү кезээнде эртем-билигиг апарган маадыр тайылбырны боду кылыр:

Бөмбүрзектиң хөлөгези
Дуглай бээрге, ынчап баар-дыр.

Харын-даа маадырның делегейи оон-даа херин делгемчий бергенин көөр бис: айга чедер, ында ажыктыг чүзү барыл, шинчилеп-тывар, автоматтыг станцияның ажыын көөр.

Космоске кижиниң эң баштай ужуп үнгени 1960 чылдарның эртем-техниктиг сайзыралының агымына, октаргайның делгемнерин ырлаан чогаалдар удаа-дараа көстүп келгилээн.

Б. Хөвөөмей:
Баштай Айга ужуп четкеш,
Башкы өртээл кылып аар бис.
Дараазында корабльдар
Талыткаштын Марска баар.

«Бүзүрээр мен».

Ындыг турбастың аргазы-даа чок. Бурунгу шагның тоолчургу ораны, оон романтиказын техниктиг сайзыралдыг чаа билиглер-биле удурланыштары оңгул-чиңгилдерлиг депшилгелиг оруктун бир уржуу. «Кырган ай», «чессиг болгаш мөңгүнзүг ай» — шүлүглелде бо овор-хевир «Бурганым деп» көргөн овор-хевирден кызыы, далаш чурраан ышкаш боорга, салым-чаянныг шүлүкчүнүн чогаалында романтиктиг хөөн соцреализмниң шургул кирген моң күжүндөн сыйылган ышкаш болганын эскердивис.

Эрте шагның билишкinner, чаа үениң техниктиг сайзыралының делгеми, кызыы материализмниң үзе шавар холгаарлаашкыны – бо бүгү чечен чогаалда көрүнүктелип артып калган келир салгалдарга өөредип болгу дег кичээлдер.

Уран ДОНГАК.

● М.Доржуга турсааткан юбилейлиг кезээден

ТЫВАЗЫНЫҢ ДАМЫРАК КАРА СУУ ДЕГ АРЫГ...

Өвүр кожунунун Хандагайты суурга, ында Монгуш Доржу аттыг төп библиотеказы номчулганын деп «Тываның эң баштайгы профессионал чогаалчызы» деп эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Чогаалчының төртүтүнгенинен бээр 70 чылынга турсааткан бо байырлагы Кызылдан аалчылар — чогаалчылар Черлиг-оол Куулар, Николай Куулар, Эдуард Мижит, чогаал шинчилекчизи Людмила Мижит киришкен. Эртем-практиктиг конференцияны кожунун удуртулгасындан Светлана Ходун-ооловна Адыгжы, ында культура килдизинин эргелекчизи А.Х.Бай-Кара олар ажыдып, орук-суурну ырак дивейн чедип келген хүндүлүг аалчыларына четтиргенин илеретпишаан, алдарлыг чаңгыс чер-чурттуу М.Б. Доржунун уран сөзүнүн оранынче «аалдаашкынга» чедишкенин күүзүн.

Чаңгыс чер-чурттуу, ынак чогаалчызының чогаал ажылынга турсааткан эртем-практиктиг конференцияга барык чээрби шаа илеткелчилер белеткенип алган болза-даа, үе-шактын кызызын барымдаалааш, чүгле 12 башкының илеткелдин дыңнаан. Эгезинде Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы, чогаалчы Эдуард Мижит «Монгуш Доржунун шүлүктөрүнүн хуулгаазын ортулуу» деп илеткелди кылгаш, кижилерин сагыш-сеткили дош-куурап бар чыдар бо үеде Монгуш Баяновичинин шүлүктөрүнүн онзагай күштүүн, дээштиин, уян сеткилин лириктиг шүлүктөринде оон «чуга болгаш камны аргалар-биле» бижип турарын демдеглээн. Ынакшылды чогаалчылар эвеген-чанагаштаан ышкаш бижип турар болза, а ол камны-биле бижип турар: «Эпчоксунма-чараш-уруг, эжини кайын соктай бээр мен...»

Москвага М.Горький аттыг литература институтунга өөренип тургаш, М.Б.Доржу сураглыг орус шүлүкчү Николай Рубцов-биле чаңгыс өрээлге чурттап, кады өөренип турган. Оожум-топтук, шимен-даашка хөңнү чок, мөзү-бүдүжү биче сеткилдиг бо ийи өңүктөр тааржып чурттап турганы билдин-гир. Николай Рубцовтун ады Россияда шагда дыргын тараан, оон чогаалдарын камны-биле үнелеп, номнарын хөй-хөй тиражыг кылдыр үндүрүп турар. А Монгуш Баяновичинин алдын одуруглары утун-дурар чыгыы апарган. Ынчангаш олче улуг кичээнге салыры чугула үеде мындыг эртем-практиктиг конференцияны эрттирип турары үениң негелдезинге дүүшкен, кончуг ажыктыг ажыл-дыр деп чогаалчы үнелээн. Бодунун үезинде М.Б.Доржу аныяк чогаалчыларга, чогаалга сонугалдыгларга улуг дузаны көргүзүп чораанын Эдуард Байырович бодунун амыдыралындан чиктер-биле бадыткап чугаалаан. «Бижип алган чогаалдарымны эң баштай, өөм иштинин сүмелээни-биле, корга-корга Монгуш Баяновичке көргүскен мен. Номчуп танышкаш, ол мени эдертип алгаш, «Шын», «Тываның аныяктары» болгаш тыва радионун редакцияларына холумдан чедип алгаш чедирип, поэзия, чогаалдын делгем оруунче, чонче орукту мени углап-баштап кирип каан. М.Б.Доржуга кезээ мөңгөде мөгейип чоруур мен. Поэзия делегейинде Монгуш Доржунун ортулуунда дамырак суу дег арыг, карак чылчырыктаар каас чок одуруглары чыгыы, чырыын чонунга өргүп, чүрөктерже дамырактар бооп агып кирип артып калыр».

ТР-ниң Чазаның чанында Гуманитарлыг шинчилелдер институтунун килдиз эргелекчизи, эртемден Людмила Мижит «Монгуш Доржунун поэзиязынын онзагайы» деп илеткелди кылган. — Мээң буяныг, биче сеткилдиг даайым Монгуш Доржунун ачызында төрөөн

черим Өвүрде чедип келдим. ТГШИ-ниң дирекциязының болгаш эртемден коллегаларымның мурнундан конференцияны киржикчилери силер бүгүдөгү изиг байырыны чедирдим. Өвүрден бистинде эртемденнер хөй, билир силер.

Монгуш Доржунун чогаалына хамаарыштыр шинчилел ажылдары эвээш. А.А.Даржай, Э.Б.Мижит, У.А.Донгак оларның шинчилелдери-биле кызыгаарлаттынып турар. Ынчангаш бөгүн илеткел кылып турар Солчур ортумак школазының болгаш өске-даа башкыларның ажылдарын улуг сонугал-биле дыңнап, өөрүп ордум.

М.Б.Доржу — шылгараңгай чогаалчыларның бирээзи. Өскелерден ылгалдыг. М.Б.Доржуда мындыг идея бар: «Кижиниң төрөөн чери биле хини тудуш». Чогаалчының өртемчейге көрүүшкүнү делгем. Оон чогаалдары өртемчей ышкаш ханы, делгем. М.Б.Доржу — чүрөктин шүлүкчүзү, чүге дизе оон шүлүктери өшпес көс дег. («Мээң чүрээм октаргайга изиг хүн дег турган болза...») Оон амыдыралы дески чорбаан, кайы-хире-даа кадыг-бергелер таварышса, ол амыдыралга, кижилерге кажан-даа кыжанмаан, каржыланмаан. «Бора-хөкпеш сагындырар борбак чүрээм сенээ берейн...» Хып чоруур бичии чүрээм кижилерге берип чораан. Амыдырал-чуртталганың бүгү талааларын чүрээм дамчыштыр эрттирип чорааш, арыг, чылыг сеткил-биле бурганнап чоруй барган. Амыдыралдың ак-каразы оон шүлүктөринде. Сеткилиниң чажыт чок илередиин сөннөп чораан. Бүгү-ле чүүлдерни, болуушкуннарны чүрээм таварты эрттирип чораан. «Кайгамчык эртинелиг кижидир мен: төрөөн чуртка, төрөл чонга бердингеним», «Бүдүн өртемчей ынакшылга туттунуп турар», «Кижини амытан өртемчейиниң хензиг кезээ» деп чораан шүлүкчүге мөгейип турар силер бүгүдөгү аас-кежикти күзээр-дир мен. Силерге, база дуңмам Назымга өртемчейини делгем кылдыр көрүп чурттаарын күзээр-дир мен.

Дус-Даг ортумак школазының башкызы Светлана Очут-ооловна Седен-оолдун «Өвүр черде копкалардан өртемчейге изим кирген» деп чораан чогаалчының чогаалдарында топонимнер дугайында, Роланда Анай-ооловна Ооржактын новеллаларда овор-хевирлер дугайында, Алевтина Демир-ооловна Саттын, Зинаида Байыровичинин Донгактын оон шүлүктөрүнүн дугайында илеткелдери дыка солун болган. Оларның аразындан Солчур ортумак школазының орус дыл болгаш чогаал башкызы Зинаида Сарыг-ооловна Донгактын «Монгуш Доржунун шүлүктөрүнүн лексиктиг онзагайы» деп илеткелди «Тываның эң баштайгы профессионал чогаалчызы» деп конфе-

ренцияга бирги черни ап, мөөрей-ниң тиилекчизи болуп, тускай шаңналга төлөптиг болган. Бо эртем-практиктиг конференцияны илеткелдерин тускай ном кылдыр парлап үндүрерин кожун чагыргазы, ында культура килдизи хүлээнип алган.

Тываның Улустун чогаалчызы Черлиг-оол Чашкынмаевич Куулар өвүржүлгө байыр чедирип чүве чугаалааш, үе эрткен тудум Монгуш Доржунун чогаалдары улуг үнелелди ап, арыг шүлүкчүнүн ады оон-даа артык бедир дээрзинге бүзүрелин илереткен. Чогаалчының чаңгыс чер-чурттуглары улуг классиктер С.А.Сарыг-оолдан, В.Ш.Көк-оолдан чедип келген харылзааларның ылгалын моон сонугаар-даа ханыладыры чугулазын, улуг Көк-оолдун чогаалдары безин ам-даа шинчилеттинмээнин, оон ук-төгүзүн хандыр ажыдарын ол күзээ. «Бөгүн М.Б.Доржунун төрөл аймааның дугайында илеткел кылган башкыны дыка сонугаар-даа дыңнадым» деп, Улустун чогаалчызы өөрүп демдеглээн болгаш библиотека ажылдакчыларына өөрүп четтиргенин илередип, бодунун болгаш «Улуг-Хем» сеткүүдүн өмүнээзинден номнарны белек кылдыр берген.

ТР-ниң Чазаның Даргазының Канцеляриязының парлалга албанының ажылдакчызы, Монгуш Баяновичинин оглу Назым Доржу: — Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, аалдап келген хүндүлүг

чогаалчылар, эртемденнер, чонум! Ачамның алдар-адынга мөгейип чедип келгениңер дээш, өөрүп четтиргенимин илередип тур мен. Бодум дугайында чугаалап канчаар мен: бо-ла кудумчуларга ойнап өзүп келдим, билер силер. Кызылга ажыл-агыйымны телевизор дамчыштыр көрүп, билип келген силер. Чогум чырык черге чаяаттынган үүлемни шагда-ла билип чордум, ыяк билип чордум. Ачамның чогаалдарын чырыкче үндүрер чаяалгалыг болган кижидир мен. Төрүттүнүп келген херээм-даа ол кижини ыйнаан мен. Ол хүлээлгемни күүседир дээш, өөренип, эртем-билиг чедип, бут кырынга туруп, ажы-төлүмнү өстүрүп чорумда-ла, үе-шаг узай берди, ол дээш буруудатпайн көрүңер. Чүгле бо хүнде, ачамның 70 харлаанында, оон номун чырыкче парлап үндүрдүм. Ынчангаш ол номун 120 экземплярны оон адын эдилеп турар библиотекега белекке берип тур мен (демниг адыш часкаашкынары). Ачамның ачызында Кызыл хоорайга турумчуп, ажылдап-чурттаар аас-кежиктиг болдум, ажы-төлүм найысылалда омак-хөглүг өзүп чорлар. Ачамның хүнүңгө чыннып чор мен. Эжиктер ажык боор чорду... Оон шүлүктөрүн, чогаалдарын чонга чедирип чоруурун силерден дилээр-дир мен. Силер бүгүдөгү өөрүп четтиргенимин илередип, чавыс мөгейип тур мен, чонум.

Назым Доржунун бо сөстөрүнүн соонда, уян улустун сеткили дойлу, карактарының чажы бүдөңейип келир чорду. «Ачазыңа кандыг кончуг дөмей оол боор!» дижип, кайгап мага ханмас. «Ат өлүр — баглааш артар, ада өлүр — огул артар» тыва чонунун мерген сөзлээн сөстөрүнден артык чүч деп чугаалаар боор. Назым Монгушовичинин мөзү-бүдүжү оожум-топтук, чугаа-домаа чарт, а амыдыралчы көрүжү ханы дээрзин оон-биле хүндүдир, кезээ дурду орукка чугаалажып чорааш эскердим. Чонунун, чаңгыс чер-чурттугларының мурнунга эр хүлээлгези, адазының чырык адынын мурнунга оглунун хүлээлгези аңаа чылдар өттүр амыр-дыш бербейн чорааны чугаажок. Бөгүн ол адазының номун чырыкче үндүргөн. Ачазының адын эдилээн библиотекега хөй чон буяныг уяда ышкаш чыгып турар дээн күзели-биле чогаалчының юбилейинин бүдүзүндө библиотеказын өрээлдеринге амгы шааның чараш эжиктерин салдырып берген. Узатпайн, чоокку үеде библиотеказын адын бижеэн адресин маны дашка бижиткеш, солуп бээр сорулгалыг.

Чогаал ажылы кылып турар бе дээрзин Назым Монгушовичтен база айттырдым. Номчукчулары гений деп үнелелди берип турар ачазыңа чедир бижири болдунмасын ол билген болбайн канчаар, ынчангаш бодун шыңгыы шүңчүлүкчү эзу-биле көрүп, бижип алган чогаалдарын хөй кезин номчуп-номчуп, ора соккаш октапканын дыңнааш, хараадап ордууе. Ынчалза-даа арттырып алган чогаалдарын честези, чонунун улуг сонугал, хүндүткелин чаалап алган чогаалчы Эдуард Мижитке көргүзүп кылдыр дугуржуп ордулар.

Назым Доржу өг-бүлелиннин идегелдиг чөлөңгүшү, сагыш човаачал ада дээрзин эскердим. Өөңүң ишти Сесек Бадыевна Доржу бирги хевирин тускай коррекциялыг школазында орус дыл болгаш чогаал башкызы. Коллективинде хүндүткелдиг, бедик шаңнал-макталдарыг башкы. Оларның улуг оглу 15 дугаар школа-лицейде 10-гу класска тергешин эки өөредилгелиг. Бичии бирикклассчы Айко кырган-ачазын дөзөөн, шүлүкчү болза хөңнү, амдан эгелеп орус дылда безин шүлүктөрүн аяннаштырып чогаалдар дээрже, чаптанчыын. «Ындыг күштүг салым-чаяан ис чок чиптес, салгалдарының кайы бирээзинге ыяап-ла дамчып кээр-дир ийин харын» деп чогаалчыларның бичии Айко дээш өөрүзү-даа аажок. Кады төрөөн дуңмазы Муслим Монгушович Доржу Хандагайтыда башкылап турар. Авазы Ольга Монгушовна база Хандагайтыда чурттап орар. Оон кады төрөөн дуңмалары, төрөлдери юбилейлиг кезээни эрттиржиш, мөөрейге киришкеннерге шаңналдарны, турсакал сүй белектерни тыпсып турду.

Мөөрей эгелээр бетинде, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистери Эзир-оол Монгуш, Анзат Куулар, Надежда Наксыл өвүржүлгө аян тудуп, М.Б.Доржунун чогаалдарындан ыры, шүлүктөрүн бараалгатты.

С.Пюрбю аттыг күрүнө шаңналының лауреады, чогаалчы М.Б.Доржунун чогаал ажылынга турсааткан «Өшпес от дег ынакшылды өлчүмөжге бижип каар мен» деп уран номчулга мөөрейи Геннадий Тумат аттыг Культура бажыңыңа ол кезээ уламчылаан. Киржикчилериниң саны та чеже болган чүве, төңчү чок чорду. Эң бичии Сылдыс Монгуштан (5-6 хире харлыг) эгелээш, хоочуннарга чедир ырлап, шүлүктүн мөөрей уламчылап артып кагды. Монгуш Доржунун чүрээм дамчып чыгган Тывавыстың дамырак кара суу дег чогаалдары чонунун сеткил-сагыжынче төңчү чок кирип «агыл» туруры ол-дур.

Светлана БАЛЧЫР.

Идепкейжи турушче хаара тудар

Декабрь 15-те ТР-ниң Соңгулда комиссиязынга Кызыл хоорайның аныяктарның хөй-ниити палатазының кижигүннери-биле парлалга конференциязы болуп эрткен.

Ук парлалга конференциязын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Болат-оол Догбутович Ондар база аныяктар палатазының кижигүннери Анна Зерникая, Константин Куцевалов, Сайзана Дойнакай, Айдыс Ундун оларның киржилгези-биле палатазының даргазы Ачыты Дартай башкарып эрттирген.

Конференцияны Кызыл хоорайның аныяктарның хөй-ниити палатазының даргазы Ачыты Викторович Дартай ажыткан. Амгы үеде аныяктар политиказы амыдыралдың чугула айтырыы дээрзинге чигзиништин турбас ужурлуг. Ол аныяк лидерлерниң чүгле чогаалчы, шыырак күш-шыдалын көргүзүп турар эвес, а ниитилел биле чагырганың демниг чаа хөдөлүшкүни-дир. Бистин республикада аныяктар политиказынче кичээнгенин угландырып турар эгелээн. Бо чылын республикада аныяк парламент болгаш аныяктар чазат тургустунган. Декабрь 15-тин хүнүн Россия Федерациязының Аныяк парламентаризминин чар-тылганын дугайында чаңгыс аай чорудулганын парлалга конференцияларының хүнү кылдыр чарлаан, ынчангаш бо парлалга конференциязының эртип турар ужурол.

Аныяктар палатазының ажылының дугайында оон кижигүнү С.Дойнакай кыскасы-биле таныштырган. 2008 чылдың төңчүзүнде 10 кижиден тургустунган бөлүк Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралында аныяктар палатазын тургузары-биле дилег кириген. Улуг организастыг ажыл чоруттунганын түннелинде, аныяктарның хөй-ниити палатазын тургузар дугайында Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының сески сессиязынга, 2009 чылдың март 3-те, № 85 шийтирнин хүлээп алган. Тургустунган организация аныяк салгалды аныяктар политиказын сайзырадыр болгаш оон ажыл-чорудулганын боттандыра идепкейжи турушче хаара тудар сорулгалыг. Аныяктарның хөй-ниити палатазы ниитилел-политиктиг болгаш удуртукчу ажыл-чорудулгага сонугалдыг аныяк лидерлерни илередип үндүрер кол өзек болуп турар. Амгы үеде оон составы өөреникчилерден, студенттерден база «Аныяк гвардия» шимчээшкенин, Тываның аныяктар чөвүлелин болгаш өске-даа каттыжышкыннарның аныяктарындан тургустунган.

Чыл дургузунда аныяктар палатазы яңы-бүрү хемчеглерни эрттирген. 2009 чылдың түннели-биле бирги ээлчеглиг сессиязы, комитеттер хуралы база социал акциялар болуп эрткен.

ТР-ниң Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.Ондар аныяктар палатазының кижигүннеринге, оларның ажыл-чорудулганынга дуза кадарын база бүгү тала-биле деткирин саналдаан.

Парлалга конференцияны киржикчилери ук организацияга хамаарыштыр сонугаан айтырыгларына харыяларын алган.

Валерия КОНГАР.

«КЕЛИР ҮЕ БИСТЕН ХАМААРЖЫР»

Мындыг темага Россияга Аныяктар чылынга тураскааткан республиканың 8-11 класстарның өөреникчилеринин ортузунга чогаадыг бижир конкурсту РФ-тиң Наркотиктер сайгарылгазын хынаар федералдыг албанның Тыва Республикада эргелели эрттирген. Ооң тиелекчилеринге шаңналдарны тыпсырының езулары декабрь 17-де болган.

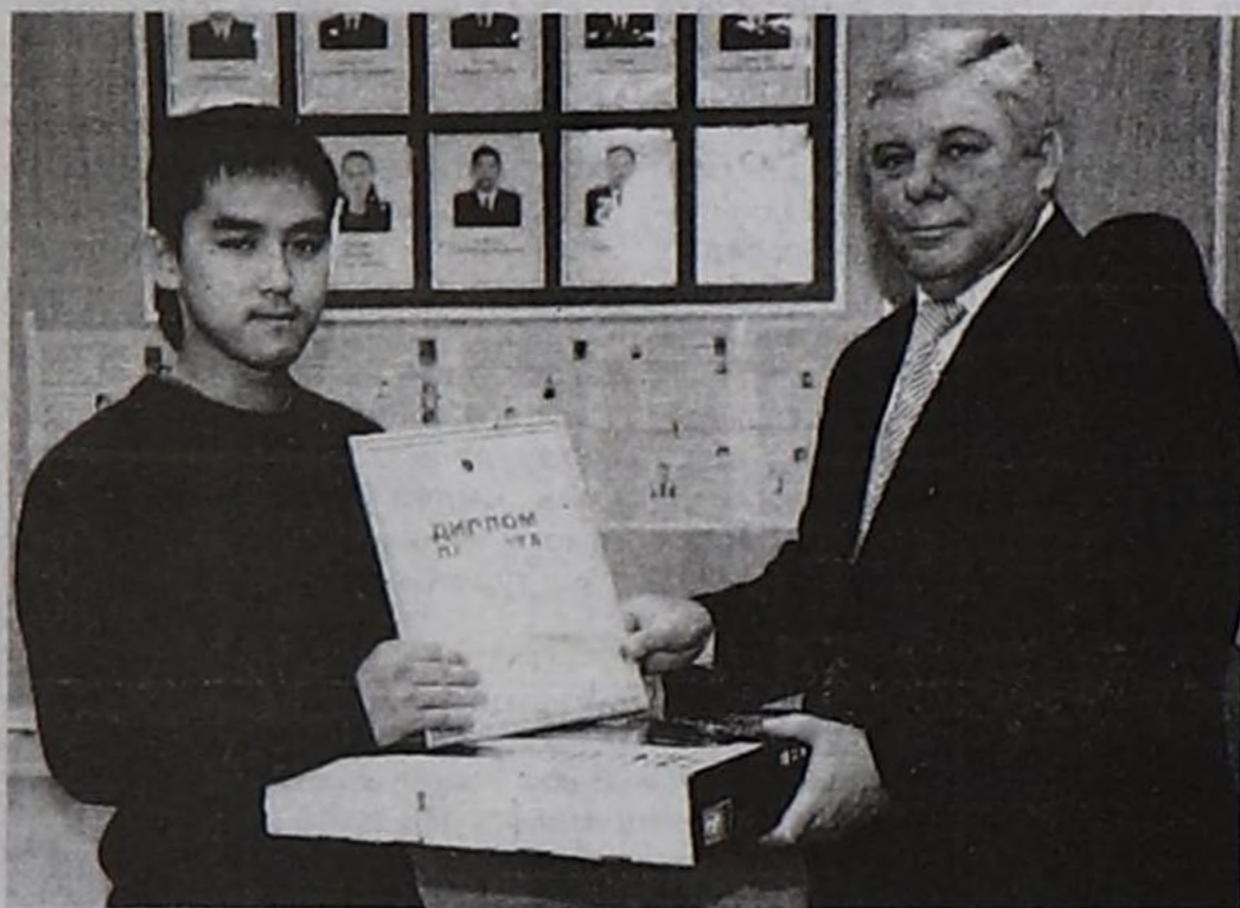

Конкурстун тиелекчилери Иван Наумов биле Григорий Сизиков.

«Келир үе бистен хамааржыр» деп конкурска Каа-Хем, Кызыл, Би-Хем, Мөңгүн-Тайга кожуннарның, Кызыл, Тура, Ак-Довурак хоорайларның школаларының өөреникчилеринден 57 ажил кирген. Конкурс комиссиязы хынал көрген соонда ийги ээлчеге 19 чогаадыг кирген. Оларның иштинден конкурстун үш тиелекчизин, он дипломантызын комиссия тодараткан.

Конкурс комиссиязының кежигүнү, ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказы яамызының төлээзи Виктория Полякова чүве чугаалааш, өөреникчилерин бижээн чогаадыгларында келир үениң кижизи кандыг мөзү-шынарлыг болурун, наркоманияга, таакпылаарынга, аргалаарынга удур демиселди чорударын онза тодаргай бижээнин мактаан. Бо ажилдардан алырга, олар чурттуң төлептиг хамаатылары болурун тодаргай көргүзүп турарын айткан.

Конкурстун тиелекчилери Кызылдың №1 школазының 9 клас-

А.Светличный конкурстун тиелекчизи Юрий Дамдынга шаңналды тыпсып турары.

ның өөреникчизи Иван Наумов, №3 школазының 11 класзының өөреникчизи Юрий Дамдын, №11 школазының 11 класзының өөреникчизи Григорий Сизиков болган. Оларга ша-

налдарны федералдыг албанның республикада эргелелинин начальниги Александр Светличный тывыскан.

Конкурстун он дипломантыларына шаңналдарны база тывыскан. Оларның аразындан ырак-узак оруктуг Мөңгүн-Тайгадан шаңналды алыры-биле чедип келген Мугур-Аксының №2 школазының тоску класзының өөреникчизи Донгак Адыгжының быжыг тура-сорукутун мактаан.

«Келир үе бистен хамааржыр» деп чогаадыг конкурсузун эрттиреринге боттуг дузаны чедирип, анаа идепкейлиг киришкен Туранның №2 школазының башкызы Аяна Дивиге, Каа-Хеминин Бояровка ортумак школазының башкызы Айлана Доржу-оолга, Кызыл кожуннун Сукпак ортумак школазының башкызы Анжелика Доржуга, Ак-Довурактын №1 школазының башкызы Валентина Тарасовага эргелелдин өөрүп четтиришкенин илереткен бижиктерин тывыскан.

Александр Светличный конкурстун тиелекчилеринге изиг байырны чедиргеш, оларга эки өөре-

нирин, чогаадыкчы ажил-чорудугазын чедишкенин уламчылаарын күззэн.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Күрүне кызыгаары – камгалалда

ХООЙЛУ ҮРЕКЧИЛЕРИН КЫНЧЫКТЫРБААН

Эрткен чылын Мөңгүн-Тайга кожуннун Мугур-Аксы суурнун чурттакчылары Орлан Салчак, Орлан Хомушкуну, Ренат Монгуш, Ус-оол Иргит, Айтыс Блэк Моолдан мал оорлаар сорулга-биле Россияның Күрүне кызыгаарын хоойлу езугаар эвес үрөп эрткеш, Моолдун Убса-Нур аймааның девискээринче ханылап кире бергеннер. Ындыг-даа болза, олар кем-херек үүлгедир дээн бодалын күүседип шыдавааннар. Оларны Моолдун кызыгааржылары эскерип каан. Р.Монгуш, У.Иргит, О.Салчак кызыгааржыларга туттурбаан, чаштына бергеннер. А.Блак биле О.Хомушкуну тудуп алган, ийи күрүненин кызыгаар төлээлеринин ужуражылгазының түңнелинде оларны Россияга дамчыдып берген.

Россияның Күрүне кызыгаарын хоойлу езугаар эвес эрткеннин факт-барымдаазына үндезилээш, Россияның Федералдыг кызыгаар албанының Тыва Республикада эргелелинин истекчилери кеземче херзэн оттурган болгаш ооң истелгезин чоруткан. Кызыгаар үрекчилери Р.А.Монгушту, У.К.Иргитти, А.А.Блакты Тыва Республиканың Дээди суду хоойлу езугаар шииткенин моон мурнунда дыңнаткан бис. Ук

шииткел 2009 чылдың март айда күш кирген.

Истелге органның дэзип турган Орлан Салчакты эрге-хоойлу камгалаар органның апрель айда тудуп алгаш, херзэн судче дамчыткан. ТР-нин Дээди суду Салчакты буруулуг деп санаан болгаш мурнунда база-ла кызыгаар үрзэн дээш судаткан шииткелин дооспанын өөренип көргеш, ону үш чылда хосталганын казып шииткен. Ук хуусааны ол шынгыч чурумунг колонияга эрттирер. О.Салчак ук шииткел-биле чөпшээрешпейн, РФ-тиң Дээди судунун кеземче херектеринин талазы-биле суд коллегиязынче кассация хомудалын кириген. Ооң дилзэн хандырбаан, шииткелди хевээр арттырган.

Дилзешкине туруп турган кем-херек үүлгедиишкенин бешки киржикчизи О.Э.Хомушкуну федералдыг айыыл чок чорук албанының истелге килдизинге буруузу миннип, сентябрь айда боду чедип келген. 2009 чылдың ноябрь айда болган ТР-ниң Дээди судунга херекти сайгарып көргеш, кем-херек үүлгедиишкенин О.Хомушкуну буруулуг деп санаан. Ооң буруузу миннип, боду чедип келгенин суд кичээнге алгаш, О.Хомушкуну ийи чылда шенелдеге шииткен.

Долаана ХЕМЕР-ООЛ.

Конкурс

Төрүттүнген хүнүдөр-биле!

Бистин хүндүлүг, эргим коллегавыс Радда Чырандаевна ЛАКПАЕВА бо чылдың декабрь 24-те 45 харлаар. Ол — Эрзин кожуннун Качык сумузунда ниити билигнин долу эвес ортумак школазының директору. Ажылынга кызымак, аажы-чаңы чазык, чараш удуртукчууска төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирип, амыдырал-чуртталгага чүгле экини, аас-кежикти, каң дег кадыкшылды күзедивис!

Профэвилел комитети,
коллегалары.

Юбилейинер-биле!

Өвүр кожуннун Дус-Даг сумузунун Кара-Талда хөй чылдар дургузунда малчыннап чоруур, хөй санныг-ажы-төлдеринин, уйнуктарының ынак ачазы, авазы, кырган-ачазы, кырган-авазы, күш-ажылдың хоочуннары Кара-оол Кыргысевич КОНЧУКПАН 70 харлаан, Марта Натпитовна ТЮЛЮШ 65 харлаан. Бо юбилейлерин таварыштыр оларга эгээртинмес аас-кежикти күзевешаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Амыр эвес алдан беш чыл чурттап эрткеш,
Аныяксың, эрес чаңың салбаан-дыр сен.
Амыдырал-чуртталганы чаяп берген
Авамыс сээ йөрээливис сөңнеп ор бис.
Чеден харның нүүрүн көргеш, амдыгаа дээр
Черге дегбес омак-сергек хевээр-дир сен.
Чеди оглун, чаңгыс кызың энерелдиг
70 харлаан ачавыс сээ мөгеер бис.
Көвей санныг ажы-төлдүн, уйнуктарның
Хөлчөк эргим, идегелдиг чөлөнгижи
Кыстарыңар, оолдарыңар доозавыс
Кызыгаар чок байырывыс сөңнеп тур бис.
Мога-шылаг билбес болгаш шуптувусту
Мойнуңарга чүктөп чорааш, өстүрдүңер.
Авай, ачай, кырган-авай, кырган-ачай,
Аравыска 100 хар чедир чурттаңарам!

Ажы-төлү, уйнуктары.

Клара Байкараевна НАЙЖАПКА юбилей-биле болгаш Кызыл кожуннун Баян-Кол ортумак школазының 70 чыл ою-биле, бистер, өөреникчилери, изиг байыр чедирип тур бис!

Башкывыс бодунун күш-ажылчы намдарын Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрэн школазынга эгелзэн. 1973-1977 чылдарда Улуг-Хеминин Кара-Тал эге школазының директорунга ажылдап турган. 1977 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп, 30 ажыг чыл дургузунда, Баян-Кол ортумак школазында ажылдап турар. Баштай эге класстар башкызы турган, бо хүннерге чедир башкыларның методиктиг каттыжылышынын 20 чыл үрө-түннелдиг удуртуп турар. Ол Баян-Кол ортумак школазында эң дуржулгалыг, хоочун башкы деп үнелелди чаалап алган.

Клара Байкараевна — аңгы-аңгы шаңналдарның эдилекчизи. 1983 чылда РСФСР-ниң Чырыдышкын яамызы «Улуг башкы» деп хүндүлүг атты тывыскан, ол «Тыва Республиканың улус өөредилгезинин алдарлыг ажылдакчызы». 2004 болгаш 2008 чылдарда «Чылдың башкызы» деп школа мөөрейинге тиелекчи болуп келген. Ол парлалга-биле сырый харылзаалыг, аныяк-өскеннин кижизидилгезинге хамаарыштыр хөй-хөй үнелиг материалдарны парлаткан.

Башкывыстың өөнүн ишти Петр Михайлович Найжап чолаачы мергежилдиг. Бо найыралдыг өг-бүлө 4 уруглуг. Олар шупту эртем-билигни чедип алган, улус ажыл-агый адырында үрө-түннелдиг ажылдап чоруурлар. Уруу Юлия авазын дөзөп башкы мергежилди шилип алган, Лиана биле Экер—эмчилер, Саян адазының изин истеп чолаачы болган.

Бо одуругларны бижип турар чаңгысклассчылар дээрге Баян-Кол школазынга Клара Байкараевнаның бир дугаар хүлээп алган өөреникчилери-дир бис. Ол дээш чоргаарланып, юбилей-биле башкывыска байыр чедирбишаан, дараазында одуругларны сеткиливис ханызындан бараалгаттывыс:

Сөөлгү коңга эткенден бээр

Өөренир класзывыс эжиң ажыл, эртеннүң-не кирип ора,
Өөрүшкүңүз чаңы-биле «Эки!» дигеш, хүлүмчүрчүр,
Өөрүшкүңүз башкымын шынныг, чазык-чаагай, өткүт үңүн
Өөрүшкүңүз аразыңа кады хөлзеп, уткуп чордум.
Өргүн чалың ада-ие, оглу-кызы — төлдер биске
Чырыткылыг эртем номнуң

эгээртинмес арнын ажыл,

Чылыг сөстүң хайыралдыг дээжи-сөңүн өргүп чоруур
Өлчөй-буян, човаг билбес башкымы ижи элөп чиптес.
Эшке-өөрге шала муңгак сөөлгү коңга эткен соонда,
Элзэн чылдар шуужа-даа берген болза,
Эге баштай хүлээп алган эргим башкымы
Эрг баарлыг ием ышкаш сеткилимге артып калган!

Чаңгысклассчыларның өмүнээзинден
1977-88 чылдарның өөреникчизи
Айдар КУУЛАР.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shynluva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8350. Чагыг 150. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр.сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүненин унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.